

Н. І. Демчук,

к .е. н., доцент кафедри фінансів,

Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджується інституційна організація банківського сектора економіки з позицій інституціоналізму. Наводяться відмінності між інституційним середовищем та інституційною структурою, а також їх авторське визначення. Наведено підходи до визначення основних категорій інституціоналізму – інституцій, організацій, інститутів і органів, досліджено їх взаємозв'язок. Розроблено понятійно-методичну модель інституцій банківського сектора економіки.

ВСТУП. Створення ефективного фінансового сектора економіки вимагає певного набору інституцій. Проблеми, з якими стикаються сьогодні країни з перехідною економікою і Східної Європи на шляху до ринку, виявили значну роль саме інституційних чинників у функціонуванні економіки. Ринкові механізми не можуть працювати ефективно в неадекватному інституційному середовищі, тому за трансформації банківського сектора економіки України велика увага має бути приділена створенню відповідної інституційної організації.

Події останніх років свідчать про те, що необхідні інституційні структури у цьому секторі виникають не автоматично, а імпорт інституцій розвинутих країн не гарантує відбору найбільш ефективних з них, оскільки особливу роль у цьому відіграють неформальні норми. При цьому у кожній країні домінує певна модель інституційної організації фінансового сектора, яка відображає рівень розвитку економіки, соціальні, культурні, історичні і ментальні особливості. У вітчизняній економічній науці продовжується й посилюється бум інституційних досліджень, що розпочався у другій половині 90-х рр. ХХ ст. Однак розвиток вітчизняного інституціоналізму залишається здебільшого екстенсивним і базується на здобутках зарубіжних дослідників, а також їх популяризації. При всій корисності залучення до кола ідей цього відносно нового у нас наукового напрямку присвяченні йому роботи не мають достатньо потужного потенціалу у сфері свого практичного застосування.[4]

Однією з умов сучасного успішного реформування українського суспільства залишається системна розробка базисних і похідних понять інституціоналізму. Використовувані визначення інститутів настільки різноманітні, що можуть вести в оману. При цьому інститут (меншою мірою інституція) й організація розглядаються як «поняття рухливі, але не застигли; вони змінні і плинні. У різноманітних науках, передусім соціології, філософії, психології, економіці, юриспруденції, домінують різноманітні визначення інститутів, які демонструють неприйнятність визначень, які склались у суміжних галузях знань. У підсумку це підтверджує і консервує системну незавершеність категоріального апарату інституційного підходу, чинить перепони до інтеграції досліджень і дослідників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ. Визначальний вплив на формування і розвиток сучасної інституційної теорії мають Т. Веблен, В. Гамільтон, Дж. Коммонс, Дж. К. Гелбрейт. Нобелівськими лауреатами в інституційній теорії є Дж. Бьюкенен (1986), Р. Коуз (1991), Г. Беккер (1992), Д. Норт (1993). Видатними представниками сучасних інституційних концепцій є: О. Вільямсон, М. Грановеттер, Т. Еггертсон, Дж. Кемпбелл, Е. Остром, Е. Фуруботн і Е. Ріхтер. Наукова адаптація,

популяризація та подальша активна розробка категоріального апарату інституціоналізму була розпочата такими російськими дослідниками, як М. Дерябіна, С. Измайлов, К. Сонін і М. Юджевич, О. Іншаков, С. Кірдіна, О. Московський, В. Полтерович, А. Шастітко, Д. Фролов та ін. В Україні плідну розробку інституційних проблем здійснюють такі вчені, як Т. Гайдай, Ю. Лопатинський, С. Реверчук, О. Вовчак і С. Кубів, В. Тарасевич, А. Ткач, В. Якубенко та інші.

Останнім часом інституційна теорія активно використовується у сфері економіки. Основи її методології закладені в працях Т. Веблена, Дж. Кларка, Дж. Коммонса, В. Мітчелла та ін. Значно пізніше виник неоінституціоналізм, методологія якого була розроблена А. Алчіаном, О. Вільямсоном [17; 18], Г. Демсецем, Р. Коузом, Д. Норттом [9], Е. Фуруботном і Р. Ріхтером та ін. Реалізації можливостей інституційної методології в умовах ринкових перетворень в економіці Росії присвячені роботи В. Вольчика [5], О. Іншакова, С. Кірдіної [6], Г. Клейнера, Я. Кузьміна [7], Д. Львова, Р. Нурєєва, А. Олейніка [11], В. Полтеровича, В. Радаєва [7], В. Тамбовцева, Д. Фролова, А. Яковлева, Є. Ясіна [7] та ін. В останні роки суттєво активізувався науковий пошук у сфері інституційних аспектів вітчизняними вченими, такими, як З. Ватаманюк, Т. Гайдай, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьєв, В. Кредісов, І. Малий, Ю. Павленко, В. Решетило, В. Смагін [14], В. Тарасевич, А. Чухно [20], В. Якубенко та ін.

Однак нечіткість понятійної системи інституціоналізму, передусім в російських і вітчизняних наукових джерелах, спрощення або, навпаки, надмірне розширення визначень його основних категорій породжують викривлене відображення і гальмування процесів практичної модернізації господарської діяльності. Особливо це стосується можливості використання інституційної теорії у сфері досліджуваного нами фінансового сектора економіки. Хоча перші кроки у системному аналізі інституцій вже зроблено, передусім російськими дослідниками [7], цей напрям досліджень залишається «слабкою ланкою» української інституційної теорії. Інституції та інститути не просто впливають на розвиток цього сектора, а й виражаються в певних інституційних витратах і доходах, ризиках, інвестиціях, капіталі тощо, що мають стати об'єктами спеціальних досліджень у фінансовій науці. Отже, відмовитись від пошуку визначень деяких категорій інституціоналізму було б надто поспішним кроком. У нас є можливість усунути деякі перепони і найти такі дефініції, які могли б задовольнити дослідників.

Метою статті є вивчення і визначення сутності основних категорій інституціоналізму – інституцій, організацій, інститутів та органів, що дають змогу проводити ґрунтовні дослідження банківського сектора економіки.

У наведеному дослідженні доцільно керуватись підходом, який встановлює послідовність визначень інституцій в логічному порядку, у плані логічної наступності їхнього змісту, де з одного визначення впливає інше, з іншого – третє і т.д. за схемою «інституції – організації – інститути - органи».

Одразу ж зазначимо, що у російських і вітчизняних джерелах широкого розповсюдження набула категорія «інститут» замість «інституція». Невиправдана редукція цих категорій відбулась з моменту видання у 1984р. фундаментальної праці Т. Веблена «Теорія праздного класу», в перекладі якої на російську мову був повністю втрачений авторський підзаголовок, де містилось саме поняття інституції («An Economic Study of Institution»). Такий підхід став традиційним і за перекладу праць Д. Норта, Т. Еггертссона, Е. Фуруботна і Р. Ріхтера та інших, проте за змістом, їхні праці присвячені інституціям, а не інститутам. У підсумку це закріпило застосування терміну «інститут» і практичну трату категорії «інституція» за опису феноменів відповідного характеру.

На сучасному етапі така ситуація часто стає причиною ототожнення понять, які описують соціальні форми структур і функцій, що суттєво ускладнює сприйняття й аналіз оригінальних західних текстів, де найбільше вживається термін «інституція», а також збіднення наукового інструментарію українських дослідників. Як виключення і приклад вірного розмежування інститутів та інституцій можуть слугувати дослідження А. Рекліфа - Брауна, російського інституціоналіста О. Іншакова [9], а також вітчизняної дослідниці Т. Гайдай[3].

Загалом, інституції трактуються як обмеження, правила, норми, рамки і механізми примусу в економіці (Д. Норт [19,18], Е. Остром [41,51], Е. Фуруботн і Р. Ріхтер, Дж. Кемпбелл та ін.). На відміну цього підходу, нобелівський лауреат Р. Мертон (1997) обґрунтовував необхідність ендогенно – функціонального підходу до їх розуміння, оскільки саме « через призму функціонального підходу інституційні зміни мають ендогенний (внутрішньосистемний) характер»[17]. Ця позиція більшою мірою відповідає сучасній економіці, але вона не отримала широкого поширення. Наприклад, інший нобелівський лауреат Л. Гурвіц (2007) підтримує загальноприйнятту концепцію і розглядає інституції більше як правила, ніж інституції як формати поведінки [6]. При цьому інституційний чинник потрібно не тільки враховувати, а

й планувати, вимірювати і контролювати в будь-якій сфері економічної діяльності. Саме такого підходу дотримуються О. Іншаков і Д. Фролов [8], які пропонують власну функціональну, структурну інтерпретацію основних елементів інституційної системи, де інституції – соціальні форми функцій суб'єктів і об'єктів економічних відносин (на це вказує і етимологічне значення цього слова (від лат. institutio) – будова, образ дій настанова, вчення, вказівка) [11]. Тому інституцію потрібно розуміти онтологічно як соціалізовану функцію, а гносеологічно-як зведення, системи знань зі здійснення цієї функції, як опис цієї функції для передачі інформації про неї, навчання, формування актора, спроможного виконувати цю функцію в системі правил, норм, положень, інструкцій тощо. Самі ж інституції, на думку Т. Гайдай, виконують такі функції: структурування соціально-економічного буття; встановлення соціально-економічних правил гри; встановлення рамкових обмежень взаємодії; організація та структурування взаємодії індивідів; зменшення економічної невизначеності; зниження рівня та проявів опортунізму; забезпечення передбачуваності і стабільності; встановлення свободи та безпеки взаємодії тощо [3].

Звичайно, як показує вищенаведене, будь-яка інституція пов'язана із соціальною взаємодією але, зважаючи на вищезазначене, а також з метою економізації категоріального апарату інституціоналізму і розширення його дослідницьких можливостей, під інституціями варто розуміти систему, що містить тверді (офіційні) обмеження (правила і характеристики примусу), м'які (неофіційні) обмеження (стандарт поведінки і стереотипи мислення) й інтуїцію, які забезпечують досягнення оптимальної організації, координації і стимулювання поведінки економічних суб'єктів (домогосподарств, корпорацій, держав та інших організацій) і призводять до скорочення трансакційних витрат.

Щодо економічних інституцій, то їх зазвичай називають економічними інститутами. Так, наприклад, у Сучасному економічному словнику економічні інститути розуміють як: в двох напрямках: 1) вихідні економічні категорії: товар, гроші, ринок, ціни, організації, банки, власність, конкуренція, праця тощо; 2) відносно стійкі формальні і неформальні правила і норми, що містять умови проведення й обмеження економічних дій, відносин, а також факторів примусу. Вирізняють економічні інститути права, власності, організаційно-управлінські, фінансово-кредитні, а також неформальні інститути. При цьому автори вступають у протиріччя з самими собою, розуміючи фінансово-кредитні інститути як державні і приватні, комерційні організації, уповноважені здійснювати фінансові операції з кредитування, депонування вкладів тощо. На думку Т. Веблена, взагалі вважає, що всі інституції можна тією чи іншою мірою назвати економічними інституціями, оскільки точкою відліку слугує органічна цілісність усіх стереотипів думок, що сформовані у минулому. Цю думку продовжує М. Грановеттер, який стверджує, що економічні інституції не виникають автоматично у відповідь на економічні потреби. Автор вважає, що ймовірніше, вони сконструйовані індивідами, чиї дії одночасно полегшені, й обмежені ресурсами, наявними в соціальній мережі, в яку вони вбудовані. Цілком очевидно, що зміна функціональних форм зв'язків і відносин не можлива без відповідних структурних змін та еволюційного розвитку економіки й її інституційних секторів. Тож в основі інституцій лежать певні класифікаційні ознаки, що дозволяють досліджувати всю різноманітність між інституційних взаємодій, що сформувались в економіці.

Окремо треба сказати про поділ інституцій в економіці за їх роллю, що вони відіграють. В науковій літературі існують різні підходи щодо їх класифікації. Наприклад, С. Кірдіна розрізняє базові (глибинні, історично стійкі соціальні відносини, що постійно відтворюються) та комплементарні (що мають допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституційного середовища в тій чи іншій сфері суспільства) [10]. Інституційні форми комплементарних інституцій є гнучкими і функціонують без просторово-часових обмежень, однак у рамках базових інституцій. Найзапекліші дискусії у науковому середовищі точаться навколо базисних інституцій(ядра економічної системи). Так, В. Якубенко у своїй праці базисні інститути у трансформаційній економіці» відносить до них власність, владу, управління і працю, які, на нашу думку, є досить широкими за суттю і знаходяться за межами концепцій інституціоналізму. До того ж автор вводить до ключових категорій інституціоналізму такі: інститут;права власності; трансакційні витрати; контрактні відносини; ієрархію;організацію;корпорацію; еволюційні зміни. М. Дерябіна пропонує першочергово визначити такі інститути: приватну власність; правові регулюючі інститути; що забезпечують чітке розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони); інститути, що відповідають за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів та інвестиційних посередників); інститути, що структурують та роблять передбачливою поведінку партнерів у ринкових відносинах (контрактне право) [4]. А. Ткач до базисних відносить інститути власності, підприємництва, конкуренції тощо.

ВИСНОВКИ. Центральною задачею розв'язання проблеми реформування банківського сектора є необхідність створення такої інституційної організації, яка б передбачала реформування неефективних, але стійких інституцій, що утворились у перші роки незалежності України на невідготовленому соціально-економічному ґрунті економіки, а також створення умов для змін м'яких обмежень у напрямку активного сприйняття здійснюваних суспільних перетворень. Це актуалізується в умовах зростання невизначеності та

ризиків здійснення фінансової діяльності у зв'язку з неконтрольованим розростанням сектора та його відривом від потреб реальної економіки, що особливо суттєво і болісно вплинуло на економіку країн, що розвиваються, внаслідок світової фінансової кризи, Україна зазнала значних втрат від цієї кризи саме через інституційну аморфність вітчизняного фінансово-кредитного сектора, який не став повноцінною частиною економіки, а перетворився на одну з загроз сталому економічному зростанню внаслідок неефективності процесу інституційного будівництва.

Список літератури

1. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономии ; [под общ. ред. А. Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга]. – М. : Экономика, 2006. – 346 с.
2. Бабинова А. В. Особенности формирования институциональной среды в корпоративной сфере / А. В. Бабинова // Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета. – 2006. – № 4. – С. 163–166.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Белл Д.; [пер. с англ.]. Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
5. Вольчик В. В. Комплементарность и иерархия институтов в рамках хозяйственного порядка / В. В. Вольчик // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. 37–1. – Донецк : ДонНТУ, 2009. – С. 35–41.
6. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / Кирдина С. Г. – М. : ТЕИС, 2000. – 216 с.
7. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию / Я. Кузьминов, В. Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 5–27.
8. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Лист Ф. – М. : Издательство “Европа”, 2005. – 382 с.
9. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Д. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
10. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Ойкен В.; [пер. с нем. Л. А. Козлова, Ю. Н. Куколева]. – М. : Прогресс, 1995. – 352 с.
11. Олейник А. Институциональная экономика : учебно-методическое пособие. Тема 5. Теорема Коуза и институциональные издержки / А. Олейник // Вопросы экономики. – 1999. – № 5. – С. 139–154.
12. Олійник М. В. Інституційна динаміка фінансового сектору в умовах ринкової трансформації економіки України / М. В. Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_4/Oliynyk_409.htm.
13. Скорев М. М. Модернизация институциональной структуры российской системы образования / М. М. Скорев // Ростов-н./Д : Издательство Ростовского университета, 2004. – 191 с.
14. Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформації економіки: [монографія] / Смагін В. Л. – К. : КНЕУ, 2008. – 232 с.
15. Смелзер Н. Социология / Смелзер Н. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.

16. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе ; [под ред. П. С. Гуревича]. – М. : Прогресс, 1986. – 450 с.

17. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Уильямсон // ЭКО. – 1993. – № 5. – С. 33–18. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, “отношенческая” контракция : пер. с англ. / Уильямсон О. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.

19. Ущиповський Ю. В. Структура економіки в контексті системного підходу інституційного аналізу / Ю. В. Ущиповський // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вып. 37–3. – С. 31–36.

20. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : підруч. [за ред. А. А. Чухна] / Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. – К. : Знання, 2007. – 878 с.